

Черноіваненко В. В.

ГОМОЕРОТИЧНІ МОТИВИ В ЮДЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПІЗНЬОЇ АНТИЧНОСТІ*

У статті розглянуто погляд рабиністичних творів пізньої античності на гомосексуальні взаємини, проаналізовано низку гомоеротичних талмудичних сюжетів і показано зв'язок між біблійною й талмудичною концепціями, а також вплив останньої на середньовічну юдейську традицію.

Ключові слова: юдаїзм, юдейська література, Талмуд, гомоеротизм, гомосексуальність, Пізня античність.

Юдейська література пізньої античності радше теоретизує щодо гомосексуальності, не наводячи, як і Танах (юдейська Біблія), жодного опису покарання за гомосексуальність. При цьому напевно чи юдейська громада античності або Середньовіччя просто не бажала розголошувати пристрасті, оскільки інші сексуальні «переступи» в рабиністичній літературі зафіксовано, як і суворі покарання за них. Систематичне ж неприйняття гомосексуальності, на нашу думку, починається в юдейському світі саме з епохи пізньої античності (хоча, як вважав Деніел Боярін, рабиністично-талмудична думка розуміла обмеження на певні типи сексуальної активності цілком у руслі біблійних уявлень [2, с. 132]). Подібні процеси відбуваються й у християнському середовищі, де отці церкви піддають одностатеві стосунки обструкції. Звідси загалом й починається багатовікова західна (точніше – юдейсько-християнська) традиція гомофобії – в обох випадках, і в юдаїзмі, й у християнстві, не без впливу еллінізму, зокрема, яким парадоксальним це б не здавалося, платоніків. У юдаїзмі провідником елліністичного впливу, в тому числі й щодо гомофобії, був Філон Александрійський [4, с. 91–96].

У рабиністичній класифікації гомосексуальні стосунки перебувають поряд з інцестом, скотолозтвом і позашлюбними статевими зв'язками. Водночас у текстах немає спеціального терміна для позначення «гомосексуальності» – крім того, як її називає Танах (якщо, звісно, вважати, що Тора каже саме про неї). Окрім інтерпретації 3 М. 18:22 і 20:13, Талмуд лише припускає гомосексуальний зв'язок між Ноєм і Хамом, а також Йосифом і Потіфаром; наводить лише один випадок одностатевого сексу між юдеями (про що

ми скажемо далі); а в історії із Содомом Талмуд акцентує не стільки сексуальне беззаконня, скільки правосуддя, позбавлене милосердя. При цьому, хоча мудреці Талмуда й не схильні вбачати основну причину загибелі Содому в мужолозтві, вони все-таки знаходять кого звинуватити в ньому. Коментуючи історію Ноя, мідраш (Берешит раба, 26:5; Ваїкра раба, 23:9) повідомляє, що остаточне рішення про потоп Бог прийняв, коли люди узаконили мужолозтво: «Рабі Хуна сказав від імені рабі Йосефа: “Покоління потопа не було знищене, доки воно не почало складати шлюбні документи для союзу двох чоловіків або чоловіка з твариною”». А втім, Вавилонський Талмуд (Сангедрін, 108а) наводить іншу причину потопа: «Каже рабі Йоханан: “Подивись, яке велике [покарання за] грабіж, бо покоління, що жило під час потопа, порушило всі [людські заповіді], але вирок був підписаний, лише коли вони стали [поширено] грабувати: І сказав Бог: “...бо наповнилася земля насильством... І ось Я винищу їх із землі”». На останню думку посилається й видатний середньовічний екзегет Раші в коментарі на 1 М. 6:13. Отже, як і у випадку із Содомом, у юдейській традиції існують різні думки з приводу колективної провини «покоління потопа».

Мудреців, очевидно, хвилює не одностатевий потяг як такий, а радше розмивання гендерних ролей і чоловічий секс з анальною пенетрацією [6, с. 98]. Мішна пояснює, що за «лежання з чоловіком» іншого чоловіка, а також за інші сексуальні злочини Тора карає смертю у вигляді камування, тобто скидання зі скелі на каміння (Сангедрін, 7:4). Більш деталізована інтерпретація Вавилонського Талмуда (Сангедрін, 54а-б), котра проводить розрізнення між активною й пасивною сексуальною роллю під час пенетрації, звертаючи при цьому увагу ще й на вік учасників переступу:

* Автор висловлює щире подяку Галіні Зеленіній (Російський державний гуманітарний університет) за цінні поради. Тексти Біблії, Мішни, Талмуда, мідрашів, тосефти, Маймоніда та ін. цитуються автором із відкритих джерел.

Звідки відомо, що мужолозтво карається побиттям камінням? Учили мудреці: [Сказано: «А хто лежатиме з чоловіком, як із жінкою, гідоту вчинили обоє вони, будуть конче забиті, кров їхня на них!» (3 М. 20:13).] <...> «Будуть конче забиті» – через побиття камінням. Ти скажеш: «Через побиття камінням – але, може бути, Тора мала на увазі іншу кару?» Сказано: «Кров їхня на них». І так само сказано про тих, хто викликає мертвих, або волхвів (3 М. 20:27), і як там мається на увазі побиття камінням, так само й тут.

Це [3 М. 20:13] каже нам про покарання – звідки ми знаємо про заборону? З вірша: «А з чоловіком не будеш лежати, як з жінкою, гідота воно!» (3 М. 18:22). Звідси ми вчимо про заборону лежати з чоловіком, як із жінкою. Звідки ми вчимо про заборону чоловікові лежати, як жінці? Сказано в Писанні: «І блудодій не буде з Ізраїлевих синів» (5 М. 23:18); і сказано також: «І також були блудодії в тому краї, вони чинили всю гідоту тих людей, що Господь прогнав їх від Ізраїлевого обличчя» (1 Цар 14:24). Це думка рабі Ішмаеля. А рабі Аківа каже: Нема потреби в цьому [додаткових віршах], Писання каже «не будеш лежати, як з жінкою», читай також: «не будеш лежати, як жінка».

<...>

Той, хто лягає з чоловіком, як із жінкою, а також дозволяє використовувати себе таким чином. Сказав рабі Абагу: На думку рабі Ішмаеля, він підлягає двом покаранням – одному за порушення «а з чоловіком не будеш лежати, як з жінкою», іншому – за порушення «і блудодій не буде з Ізраїлевих синів». Але, на думку рабі Аківи, він підлягає лише одному покаранню, оскільки «з чоловіком не будеш лежати, як з жінкою» і «не будеш лежати, як жінка» – одна заборона.

<...>

Рав сказав: Мужолозтво з дитиною молодше 9 років не рівнозначне мужолозтву з дитиною старше 9 років. Шмуель сказав: Мужолозтво з дитиною молодше 3 років не карається так, як мужолозтво з дитиною старше 3 років. У чому причина їхньої суперечки? Рав вважає, що лише той, хто здатний вступати у статеві стосунки, може, буди пасивним об'єктом мужолозтва, робити винним [активного мужоложця]... <...> Шмуель вважає: В Писанні сказано «як із жінкою» [тобто хлопчик тут виконує жіночу роль, а дівчинка досягає вказаного віку в 3 роки]. Галаха за словами Рава: мужолозтво [вважається таким із дитиною] у віці 9 років і одного дня.

Як би не вирішувалася суперечка рабі Аківи й рабі Ішмаеля – чи заборонена пасивна роль у гомосексуальному акті самим віршем із Книги

Ваїкра (3 М.), чи додатковими віршами, – висновок очевидний: у переступі винні обидві сторони й заслуговують на однакову кару. Крім того, мудреці Талмуда пов'язали контекстуально вірш із 3 М. і 5 М. 23:18, де згадані не просто «блудниця» та «блудодій», як твердить переклад («Блудниця не буде з Ізраїлевих дочок, і блудодій не буде з Ізраїлевих синів»), а, ймовірно, суб'єкти культової сакральної проституції, жіночої й чоловічої, – *кдеша* й *кадеш*; *кадеш* виконував, швидше за все, пасивну роль. Звідси стає зрозумілим, що юдейські тексти засуджували пасивну гомосексуальність передусім у випадку проституції й паралельної залученості до «чужих служінь».

Гомоеротичну поведінку, подібно до інших сексуальних практик, не пов'язаних із дітородінням, Талмуд розглядає виключно як язичницький звичай. Юдейські юнаки перестерігаються від тісних дружніх стосунків з ідолопоклонниками, щоб не стати об'єктами педерастії з боку останніх (Вавилонський Талмуд, Шабат, 17б). Юдеям навіть заборонено залишати свою худобу на заїжджих дворах ідолопоклонників зі страху, що ті можуть використати її у своїх сексуальних цілях (Тосефта Авода зара, 3:2; 10:2). На думку М. Ніссінена, подібні страхи породжено радше біблійною традицією, ніж реальними прецедентами. Вчення Тори про розбещені звичаї народів, що оточували синів Ізраїля (див., напр., 3 М. 18:1–3), використовується дуже буквально, й мотивація талмудичного редактора цілком могла бути аналогічною до мотивації редактора Кодексу Святості (3 М. 17–26), а саме: невелика релігійна група, котра живе в оточенні панівної групи, має вижити та зберегти свою ідентичність [6, с. 99–100].

Мішна (Кідушин, 4:12–14) звертає увагу на те, які дії заборонено неодруженому чоловікові:

Неодружений чоловік не може навчати переписувачів. Також і жінка не може навчати переписувачів. Рабі Еліезер каже: «Той, хто не має дружини, не може навчати переписувачів». Рабі Єзуда каже: «Неодружений чоловік не може випасати худобу. А двоє неодружених чоловіків не можуть спати в одному ліжку». І мудреці заборонили їм це.

Іншими словами, людина, котра не має регулярного сексуального життя у шлюбі, перестерігається від небезпеки усамітнення з іншою людиною, а також твариною. Тим самим Мішна, хай і теоретично, але припускає можливість того, що чоловік може відчувати еротичний потяг до іншого чоловіка. Примітно, що далі Тосефта (Тосефта Кідушин, 5:10) обумовлює, що в подібних діях

«Ізраїль не підозрюється». Водночас, Єрусалимський Талмуд (Сангедрін, 6:4, 6:23в) фіксує випадок, єдиний у всьому талмудичному корпусі, коли двоє юдеїв нібито були зловлені під час зносин один з одним.

Якось, коли рабі Єгуда бен Пазі піднімався на горище будинку академії, він побачив двох під час сексуального акту. Тоді ці двоє мовили своєму вчителю: «Рабі, візьми до уваги, що ти один, а нас двоє».

Учні не збиралися, безперечно, вдаватися до рукоприкладства щодо свого вчителя, заявляючи йому про свою чисельну перевагу. Ішлося про те, що якби вчитель забажав покарати їх згідно з законом, йому довелося б доводити їхню провину в суді, а для цього знадобилося б двоє свідків, котрих на горищі не було. Недоведені звинувачення однієї людини не приймалися до розгляду. Гомосексуальні стосунки, очевидно, мали місце в юдейському середовищі часів Пізньої античності (як і в будь-якому іншому), і, можливо, сюжети, що з'являються в гагадичних інтерпретаціях Тори, взято з реального життя.

Окрім цього, в талмудичній літературі трапляються й латентно-гомоеротичні сюжети. У цих історіях можна бачити гомосексуальний підтекст, а можна – лише нетрадиційну маскуліність талмудичного мудреця. Про зародження й розвиток рабиністичної моделі маскуліності, а також про талмудичну гомосоціальність детально пише Д. Боярін [3]. Особливо примітні в цьому плані історії про рабі Йоханана, чия краса докладно оспівується в Талмуді: «Той, хто хоче побачити красу рабі Йоханана, хай візьме в ювеліра срібний келих, наповнить його багряними зернами гранату, об'єє багряними трояндами, поставить між сонцем і тінню, й це сяйво буде подібне до краси рабі Йоханана» (Вавилонський Талмуд, Бава меція, 84а). Його жіночна краса спричиняється – під час незвичайної зустрічі в ріці – до зародження гомоеротичного потягу, який оповідач нарочито і штучно, як вважають деякі дослідники, трансформує в гетеросексуальний шлюб [1, с. 403–415].

Якось перебував рабі Йоханан у водах ріки, й, побачивши його, Реш Лакіш прийняв його за жінку та, встроївши свого списа у дно ріки, стрибнув на інший берег.

Сказав йому [р. Йоханан]: Силу би твою – Торі!

Сказав йому [Реш Лакіш]: Красу би твою – дівам!

Сказав йому: Якщо полишиш шлях свій, віддам тобі мою сестру, котра багато гарніша за мене.

Прийняв умову.

(Бава меція, 84а)

Талмудичні джерела приділяють також певну увагу й сексуальним стосункам між жінками, хоча в Торі немає заборони на такі стосунки, та й просто прямої згадки про них. Автор Сіфри, галахічного мідраша на Книгу Ваїкра (кін. II – поч. III ст. н. е.), коментуючи 3 М. 18:3 («За чином єгипетського краю, що сиділи ви в нім, не робіть, і за чином Краю ханаанського, що Я впроваджую вас туди, не зробите, і звичаями їхніми не підете»), висновує, що в біблійному вірші йдеться про сексуальні звичаї Єгипту й Ханаану, котрих, звичайно, слід усіяко уникати, зокрема – про шлюб двох жінок (Сіфра Ахарей Мот, 8:8–9). Окрім того, інтимний зв'язок між жінками згаданий у Талмуді в контексті заборони священику, когену, брати собі за дружину недозволених жінок, серед яких «блудниця» (*зо-на*) – повія або жінка, що має позашлюбні зв'язки. У трактаті Євамот (76а) рабі Еліезер припускає, що в цьому контексті під «блудницею» розуміється жінка, яка мала сексуальний зв'язок із чоловіком, але не з жінкою. Останній випадок рабі Еліезер розглядає радше як легковажність, тому він не може бути перепорою для шлюбу з когеном. У Єрусалимському Талмуді (Гітін, 8:10, 8:49в), однак, зафіксована незгода з цього приводу: жінкам, котрі лежали разом, школа Шамає забороняє, а школа Гілеєля, навпаки, дозволяє виходити заміж за священика [6, с. 101].

У вигляді епілогу розповімо про те, як талмудична традиція впливала на подальшу середньовічну.

Один із найбільших середньовічних авторитетів Маймонід (1165–1204), орієнтир для багатьох пізніших юдейських законотворців, у своєму творі *Сефер га-міцвот* («Книга заповідей»), що систематизує 613 біблійних заповідей і заборон, під номером 350 із 365 називає заборону для чоловіка вступати в близькість з іншим чоловіком. Причому в більш фундаментальній своїй галахічній праці *Мишне Тора* («Повторення Закону») Маймонід розвиває талмудичну думку про те, що юдея не можна навіть підозрювати в мужолозтві (а також у скотолозтві), не подаючи при цьому особливих пояснень: чи то святість єврея настільки велика, що дозволяє встояти при відповідних спокусах, чи то (що очевидніше) традиція не заохочує підозру, тобто саму думку про те, що той чи інший юдей може бути втягнений у якийсь гріх. Услід за Талмудом Маймонід додає: «Але той [неодружений чоловік], хто уникає цього [усамітнення із твариною та іншим чоловіком], гідний похвали». Цій традиції – похвали неусамітненню – в подальшому слідує такі галахічні кодекси раннього Нового часу, як *Шулхан арух*

(«Накритий стіл») і *Байт хадаш* («Новий дім»). Упорядник першого, рабі Йосеф Каро, не дозволяє юдейським чоловікам усамітнюватися, посиляючись на «повсюдну розбещеність» у його покоління, тоді як автор другого, рабі Йоель Сиркес, стверджує, що обґрунтування Йосефа Каро було релевантним лише «для його країни та його покоління», а значить, не поширюється на інші випадки, зокрема на країну самого рава Сиркеса (Річ Посполиту), де, за його словами, «розбещеність не велика».

Ще один великий середньовічний талмудист і коментатор Нахманід (1194–1270), говорячи про гріх Содому й Гомори, вказує на причину їхнього зруйнування: це не гомосексуальні практики їхніх мешканців як такі, а те, що всі ці гріхи відбувалися в Землі Ізраїльській, тобто на особливій святій території, котра не може винести гріха й тому відчужує від себе як сам гріх, так і тих, хто скоїв його. Думка Нахманіда, можливо, є спадком більш ранньої традиції, заснованої на біблійному розумінні *Ерец-Израель* як місця, що не приймає порушення заповідей. Це додає доказовості концепції біблеїста Джейкоба Мілгрема, що заборона на гомосексуальність у Танаху має декілька обмежень, зокрема територіальне [4, с. 256]. А інший сефардський автор того самого століття, котрий склав *Сефер га-хінух* («Книгу виховання»), послідовний комен-

тар до 613 заповідей, який спирається на *Сефер га-міцвот* Маймоніда, пояснює заборону одностатевих стосунків «розтратою сімені», що перешкоджає появі потомства, тобто виконанню відповідної заповіді.

Як бачимо з розглянутих нами сюжетів, гагачна і галахічна частини Талмуда відрізняються своїм баченням гомоеротизму. Якщо друга, відповідно до своїх особливостей, категорично не сприймає будь-які інтимні одностатеві стосунки і прагне вборонити вірних юдеїв від чужих релігійних звичаїв, то перша в типовому стилі не цурається, хоч і мало та скупі, розповіді, що рясніють гомоеротизмом. Це свідчить, у свою чергу, що попри релігійну заборону, юдеї у повсякденні відчували себе людьми, наділеними сексуальністю, хоча очевидно, що і не усвідомлювали чи ідентифікували себе відповідно. Мудреці Талмуда черпали свої знання у біблійній і постбіблійній спадщині, будучи знайомими і з елліністичною, і з давньоіранською думкою. Тому, ймовірно, це суттєво позначилося на їхніх поглядах як кодифікаторів галахи щодо одностатевих стосунків. Талмудичні вчителі були настільки вагомими й авторитетними в юдейському світі, що не змогли не визначити вектор юдейської релігійної думки всіх подальших століть, і до їхньої думки з усіх питань прислухалися рабини Середновіччя і Нового часу.

Список літератури

1. Боярин Д. Израиль по плоти. О сексе в талмудической культуре / Д. Боярин. – Москва : Текст; Книжники, 2012. – 560 с.
2. Boyarin D. Against Rabbinic Sexuality: Textual Reasoning and the Jewish Theology of Sex / D. Boyarin // *Queer Theology: Rethinking the Western Body* / ed. by G. Loughlin. – Malden, MA : Blackwell, 2007. – P. 131–146.
3. Boyarin D. Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Man / D. Boyarin. – Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1997. – 433 p.
4. Jennings T. W. Plato or Paul? The Origins of Western Homophobia / T. W. Jennings. – Cleveland : Pilgrim Press, 2009. – 244 p.
5. Milgrom J. Leviticus. A Book of Ritual and Ethics: A Continental Commentary / J. Milgrom. – Minneapolis, MN : Fortress Press, 2004. – 412 p.
6. Nissinen M. Homoeroticism in the Biblical World: A Historical Perspective / M. Nissinen. – Minneapolis, MN : Fortress Press, 1998. – 208 p.

V. Chernoiivanenko

HOMOEROTIC MOTIFS IN JEWISH LITERATURE OF LATE ANTIQUITY

This article concerns the rabbinic writings' outlook on homosexual relations, analyzes the series of homoerotic stories in the Talmud, and demonstrates the connection between biblical and rabbinic conceptions, as well as the impact of the Talmudic view on medieval Jewish tradition.

Keywords: Judaism, Jewish literature, Talmud, homosexuality, homoeroticism, Late Antiquity.

Матеріал надійшов 21.05.2014